

ТРАЈАЊЕ, ДОМЕТИ, ИДЕНТИТЕТ – О српској култури и њеном развоју –

Полазећи од значаја културе за идентитет и опстанак једног народа, у раду се прегледно прати настанак и развој српске културе преко њена три основна типа: српскословенског, српсковизантијског и модерног/грађанског све до данас. Упоредо се указује на друштвене и историјске процесе. Посебно се наглашава јединство њеног културног простора и свест коју су наши најзначајнији ствараоци имали о томе. Деловање изузетних појединаца (Светог Саве, Вука Караџића и Иве Андрића и других) сажето се сагледава у контексту општег развоја српске културе. Цитати из научних студија конкретизују уопштавајуће судове у тексту и указују на сложеност и разноврсност српске културе.

Кључне речи: Српска култура, српскословенска култура, српсковизантијска култура, барок, српска грађанска култура, културне институције, српски културни простор, идентитет.

У савременом свету, премреженом различитим цивилизацијским процесима и интересима, у којем се све драматичније укрштају право на идентитет и замах (обезличавајуће) глобализације, култури припада све већа улога. Посебно код мањих и малих народа, она постаје њихов најважнији, а можда и једини, чинилац идентитета и права на постојање. У њеној природи јесте да се непрестано развија, али тако да у сваком новом тренутку призива оно што је већ било, у свом стваралачком напору да га, истовремено, потврди и превазиђе. Односно, у сваком свом тренутку, у културу је укључено оно што она јесте, што је већ била и што ће потенцијално бити.

Српску културу, повећ уобичајеном и прихваћеном поимању културе, чини укупност материјалних и духовних творевина, образаца деловања, понашања, вредности, уверења и начина живота које је српски народ створио и/или усвојио током своје историје. При томе, култура није само прост и механички збир свих ових дисциплина, него је нит или, другачије речено, *свеобухватни везивни дух* који ове разнолике облике-слаже у јединственој целину. Она у себи, и у складу са својом природом,

¹ aleksandar.jovanovic@uf.bg.ac.rs

чува језичке, културне и цивилизацијске слојеве свога народа; ненаследна је меморија народа која се преноси будућим генерацијама, непрестано се богатећи, проширујући и мењајући. Чувајући оно што је било, култура снажно одређује и време које нам стиже из будућности. Геополитички положај српског народа, на размеђи путева и цивилизација, одредио је његову историју и културу. Србија се простире у средишњем делу Балканског полуострва. Својим рекама и речним правцима окренута је трима морима: спона је Медитерана и Средње Европе, а шире гледано, Европе и Азије. Зато је Јован Цвијић овај простор назвао „кућа насред друма“, на којем су се, током векова, непрестано смењивали плодотворни сусрети цивилизација и најезде освајача, стварано јединствено културно наслеђе и вођене сурове битке и ратови.

Због тога су на територији данашње Србије, још од праисторије, настајале значајне цивилизације и културе. Откривено је и великим делом истражено више изузетно значајних праисторијских локалитета (из мезолита и неолита), а најзначајнији су свакако Лепенски вир, Старчево и Винча. Од почетка нове ере, у овим крајевима бораве Римљани. Чувајући границу/*лимес* Римског царства, која је најчешће ишла дуж Саве и Дунава, они су од II до VII века изградили више насеља, градова, утврђених царских војничких логора, палата и споменика, међу којима су најпознатији: Сирмијум (Сремска Митровица), Сингидунум (Београд), Виминацијум (Костолац), Трајанова табла и мост (у Ђердапској глисури), Дијана (Кладово), Феликс Ромулијана (Зајечар), Медијана (Ниш) и Царичин град/Лустинијана Прима (Лебане). Богатство римског наслеђа проистиче и из чињенице да је на тлу Србије рођено или живело седамнаест римских императора који су, истовремено, били и велики градитељи.

Срби су део велике словенске заједнице са којом су вековима делили језик, паганску религију, обичаје, легенде. Долазећи на Балканско полуострво у периоду VI и VIII века, када су се и формирали као народ, они су из старе постојбине донели своје словенско наслеђе. На римској и византијској територији, сусрели се са старобалканском и античком (грчком и римском) културом, а та прожимања су се појачала примањем хришћанства и настанком словенског писма.

Историја, самим тим и култура српског народа у току петнаест векова пролазила је кроз разне етапе: од паганства/многобоштва у старој постојбини између Карпата, Дона и Висле, досељавања на Балкан и примања хришћанства у IX веку, затим снажне средњовековне државе (XII–XV век), живота под Турцима (XV–XVIII век), до стварања грађанског друштва (почев од 18. века, најпре у деловима српског народа северно од Саве и Дунава) и самосталне српске државе (XIX век). Уз нужно поједностављивање, у развоју српске културе могу се издвојити три њена типа

(који су, истовремено, и њене развојне фазе): словенски, српско-византијски и модерно-грађански.

Први, најстарији тип културе карактеристичан је за живот у прапостојбини и првим вековима по досељавању на Балкан. Словени нису имали писмо. Нема много података о тадашњим насеобинама и материјалној култури Срба, односно, Јужних Словена. Многобожачка, паганска религија и веровања представљени су кроз имена и живот паганских божанстава (Перун, Дабог, Волос, Весна, Световид и др), нижих божанстава и демонских бића. Нема података о киповима божанстава, нити храмовима. Паганска култура је сачувана кроз језик (етимологију и топониме), народну уметност (посебно књижевност), веровања и обичаје. Иако је хришћанство потискивало паганска веровања, нека од њих је христијанизовање и сачувало. (На пример, снажно развијен пагански култ мртвих код паганских Словена данас је присутан у Срба код божићних обичаја, прихватања славе као празника породичног претка, задушница.)

Примајући хришћанство од Византије, Срби су постали баштиници античке и хришћанске културе, римског права, државне организације. Делатност мисији Тирила и Методија у Моравској (IX век), донела је Словенима писмо, први књижевни језик, литургију на своме језику, прве преводе црквених књига. Захваљујући хришћанству, његовој антропологији и вредносном систему, манастирима, уметности, градитељству, Византија је – дајући јој продужено памћење и додатну зрелост – обликовала словенску и српску културу средњег века и у многоне одредила њен развој до данас².

Темеље српској култури и националном идентитету својим деловањем поставио је Свети Сава (1174–1236), чији се значај никада у потпуности не може описати. Подизање манастира, писање типика, утврђивање српске цркве и њене аутокефалности, организовање и писање правних књига, заснивање српске средњовековне књижевности и српскословенског језика, дипломатске мисије, ходочашћа, учешће у владарским пословима свога брата и његових наследника, све су то допуњујући

² „Да би сусрет Византинца и Словена заиста уродио плодом било је потребно нешто више од царске дипломатије и мисионарског жара, или просто жеље Источне Европе за културом. То се морало догодити у средини која би на неки начин била заједничка за оба та света и која би могла да делује као посредник и катализатор. [...] У раздобљу обрађеном у овој књизи две су такве средине биле корисне за сусрет Византије и Словена: традиција Тирила и Методија, и верски и културни покрет који је настао у светогорским манастирима“ (ОБОЛЕНСКИ 1991: 15–16).

„Византија је сачувала културна блага Антике и тиме испунила једну светско-историјску мисију. Сачувала је римско право, грчко песништво, филозофију и науку и предала их у наслеђе европским народима кад су ови сазрели за њихово примање“ (ОСТРОГОРСКИ 1983: 530).

путеви ka једном истом циљу – јачању културне, националне и државне свести. То је ретко јединство теорије и праксе какво ниједан наш потоњи просветитељ није успео да понови.³

У наредна три века, захваљујући постојању и наглом развоју снажне државе, настаје изузетна средњовековна култура.⁴ Иако највећим делом припада црквеној уметности, њен значај далеко премаша подстицаје због којих је настала. На најзападнијем простору византијског простора, она је од самих својих почетака била у додиру и са западном уметношћу и науком, које је примала и преобликовала у складу са својим потребама и природом. Дела српске средњовековне књижевности (житија, службе и канони), чији су аутори најобразованији монашки и световни великодостојници и владари, од Светог Саве, Стефана Првовенчаног, Доментијана и Теодосија, преко архиепископа Данила II, до монахиње Јефимије и Деспота Стефана Лазаревића, осим своје уже, светитељско-литургијске или владарско-идеолошке сврхе, снажно су допринела успостављању језичког, културног и националног канона. Манастири рашке, српско-византијске и моравске школе (Ђурђеви Ступови, Студеница, Хиландар, Жича, Сопоћани, Градац, Милешева, Пећка патријаршија, Грачаница, Старо Нагоричино, Богородица Љевишка, Грачаница, Дечани, Каленић, Раваница, Љубостиња, Манасија) и зидно сликарство у њима (посебно у Сопоћанима, Милешевима, Краљевој цркви у Студеници, Дечанима, итд), иду у саме врхове српске, али и европске културе тога времена.⁵ Међу

³ „Његови сународници су га понекад славили као творца свега вреднога у српској народној традицији: тај став је бивао понекад обојен романтичарским национализмом. Међутим, историчар који настоји да обухвати необичну разноврсност његовог живота и рада – као владарског сина, калуђера, епископа, ходочасника, дипломате, администратора, мецене, писца и учитеља свога народа – готово неминовно долази до закључка да је у грчком и словенском свету источноевропског средњег века мало коме било дано да за шездесет година живота постигне тако много“ (ОБОЛЕНСКИ 1991: 173)

⁴ „Рашка у време цветања малог ‘првог краљевства’ (дукљанског), запуштена и дивља област, развија се нагло крајем XII века у нови политички и културни центар. Оне исте личности које су створиле самосталну државу и цркву створиле су и прву самосталну уметност. У време од 1160. до 1260. десиле су се огромне промене у духовном и уметничком животу образованих Срба. За непуних сто година сазревања и прилагођавања вишој култури био је завршен“ (РАДОЈЧИЋ 1966: 27).

⁵ У једно време међу Србима су стварали најбољи сликари цивилизованог света. Било је то у деценијама око средине XIII века, када су подизани и фрескама украшавани манастири Милешева, Пећ Морача, Сопоћани, Градац, а на престолу земље седели краљеви Владислав и Урош I, унuci Немањини. Шта се то десило да се Србија – можда једини пут – нађе на челу сликарског стварања у Европи? Како су се баш на обалама Милешевке, под стењем Ругова, у клисурама Мораче, на изворишту Рашке и на пропланима над Ибром, обрели највећи мајстори боја који су били удружени са инвентивним градитељима и вајарима? Откуда усамљеност њихових архитектонских решења и оригиналност њиховог сликарства? – Време је простору српске земље и њеним уметницима XIII века наменило

манастирима се, од средњег века до данас, посебно истиче Хиландар, други по рангу (после Студенице), а први по значају за српску културу и њен континуитет.

У временима под турским ропством, без помоћи државе, средњо-вековна култура опада и готово замире, а њено место и улогу заузима жива народна култура у периоду од XV до XVIII века. Један од најбитнијих догађаја, од изузетног значаја не само за цркву у ропству и културу, него и за опстанак српског народа, био је обнављање Пећке патријаршије (1557). Тиме су Срби, ма где се налазили, по први пут били уједињени својом црквом (са преко четрдесет митрополија и епархија) и патријарховим вођством. Она им је током два столећа, упркос многим тешкоћама које је нису напуштале, давала црквени и национални оквир. Иако је укинута 1776. године, она је утиснула свест о јединству у расејаном народу, а неговањем немањих културних традиција, снажила је народ и враћала снагу у обнову сопствене државе.

Дубровник је у средњем веку разноликим везама умногоме био окренут српској држави (па и зависан од ње), а на њеном крају и након нестанка постао је уточиште српској култури, која је наставила да живи у њему, али и на Јадранском приморју и острвима. Иако се дубровачка књижевност, својим највећим делом, сматра заједничким српско-хрватским наслеђем, она је проширила, просторно и тематски, просторе српске културе. На средокраћу путева између Истока и Запада, Дубровник је – од средњег века до данас – био једно од главних места у којима је српска култура бивала и медитеранском. Српски језик је био већински у Дубровнику (по аустроугарском попису из 1890. године 86.9% становника је говорило српским језиком), а носиоци културног и научног развитка били су Срби католичке вероисповести. Многи значајни ствараоци у овом граду били су управо Срби католици: њихово верско опредељење није онемогућавало (као ни у случају стваралаца исламске вероисповести) њихову припадност српској култури и нацији. Лука Примојевић, Цвијета Зузорић, Иван Циво Гундулић, Руђер Бошковић, Матија Бан, Валтазар Богишић, Милан Решетар, Антун Фабрис, Никша Гради, Хенрик Барић, Медо Пуцић, дум Иван Стојановић, Лујо Бакоћић, Лујо Војновић, Иво Војновић, Марко Мурат, Иван Ђаја, Делфа Иванић, само су неки од битних дубровачко-приморских стваралаца српске културе (у књижевности, филологији, сликарству, науци, новинарству).

За почетак српске модерне културе узима се време после Велике сеобе Срба (1690) у Аустрију. Сеоба је била велико не само географско, него још више политичко и културно кретање.⁶ Културно средиште се

мисионарску улогу и одредило предводничко место“ (ЂУРИЋ 1963: 9).

⁶ „Растурени на великом, сразмерно ретко насељеном простору, без вођа изнад сеоских главара нижих војних старешина и неколицине епископа, повезаних само посредством

из старе постојбине преноси северно од Саве и Дунава, а носиоци културног развоја постају Срби у Аустрији. У новим просторима, као народ са верским и политичким привилегијама, али са превасходно војничким задацима, изложен политичким и верским притисцима и уценама, распет између Русије и Запада, без сталног средишта и у лутању, српски народ се у напору за очувањем свог идентитета, осим православне цркве, могао ослонити још на своју културу. Стара култура се у новим околностима мењала, сретала са савременим европским културним токовима (и њиховим типолошко-хронолошким класификацијама), прихватајући их сходно својим потребама и могућностима. Барок и просветитељство, два основна правца у XVIII веку настају не више само под утицајем цркве него све више и настајућег грађанства и његових културних и политичких потреба.

То што српски барок не долази после хуманизма и ренесансе, него после сјајног средњег века условило је његову посебну природу, својствену по прожимању византијске и западноевропске традиције, али и руске просвете, културе и језика на које су Срби, у жељи да сачувају себе и своју веру, ослањали. Упоредо са употребом српскословенског уводи се рускословенски, али се све више користи и народни језик. (Многи наши ствараоци готово истовремено користе различите језике, зависно од врсте дела које пишу и публике којој се обраћају.) Преображавају се средњовековни уметнички обрасци и уводе нови: у књижевности (поезија, историјске хронике, биографски роман, трагедија, покретање часописа), у сликарству (декоративност, орнаментика; барокна графика; природност, натурализам, пејзаж, наглашавање телесности на фрескама и иконама, али и настајање световног сликарства, пре свега портрета), у архитектури (велике једнобродне цркве са високим звонницама, међу којима су најпознатије Георгијевска црква у Будиму, сентандрејске цркве и, посебно, Саборна црква у Сремским Карловцима). Оснивају се прве школе: Схоластичка гимназија у Сремским Карловцима (1733), претеча славне Карловачке гимназије (1791) и Карловачка богословија (1794). Иако је барок даровао српској култури више значајних имена (Гаврил Стефановић Венцловић, Ђорђе Бранковић, Захарија Орфелин, Јован Рајић, Христифор Жефаровић, Теодор Крачун, Теодор Илић Чешљар), његов значај је мање садржан у појединачним делима, а много више у

далеког патријарха, потомци давно раније насељених Срба нису располагали знатнијом одбрамбеном снагом. [...] Ситуацију је изменила Велика сеоба из 1690. године, не толико тиме што је увећала број Срба, колико тиме што су они који су дошли с патријархом Арсенијем III били заштићени 'привилегијом' и дипломом из 1690. које су имале у виду слободу вероисповести досељеника, њихову православну цркву и њену хијерархију. Разливена и житка маса добила је ограду и унутрашњу структуру, неку врсту скелета који је повезивао и држао на окупу надалеко растурене делове“ (ЋИРКОВИЋ 2004: 151)

томе што је отворио путеве српској култури без затварања претходних: показао је њену рецептивну моћ и способност да прихвата нове културне обрасце, а да при томе не умањи своју националну улогу и задатке које је морала да врши.

Просветитељство најпре је оличено у делатности Доситеја Обрадовића, који је у себи објединио националног радника, просветитеља и књижевника. Својим делима, писаним на народном језику, он је проповедао грађанске идеје о образовању и моралном усавршавању, борио се противу народне заосталости и залагао се за напредније, грађанске институције и облике владавине. Доласком из Трста 1806. године у устаничку Србију, (у којој ранији никада није био) да би оснивао просветне и културне институције, Доситеј Обрадовић је животним опредељење додатно потврдио своју просветитељску мисију.

Срби у Аустрији, иако изложени покатоличавању, у језичким лутањима (српскословенски, рускословенски, славеносерпски језик), у сталном раскораку између европског начина живота и сопственог идентитета, веома добро су знали да нема националног без просветног и културног опстанка (оснивање Гимназије у Сремским Карловцима 1791, Карловачке богословије 1794, Учитељске школе/Препарандије у Сент Андреји 1812, Матице српске у Пешти 1826. – најстарије српске књижевне, културне и научне институције).⁷ Живећи, расејан у Аустрији, у различитим културним појасевима (од средњоевропског до медитеранског), српски народ је дао читав низ изузетно значајних књижевника, филолога, историчара, сликара, композитора, научника и створио више културних центара: Сент Андреју, Будим и Пешту, Нови Сад, Темишвар, Загреб, Трст (из којег је у Србију, да је први пут види и помогне устаницима, кренуо Доситеј Обрадовић). Данас у већини ових градова (осим Новог Сада и, до деведесетих година прошлога века, Загреба), нема много Срба. Остале су само импозантне грађевине, као сведочанство српског грађанског и културног процвата: седам српских цркава у Сент Андреји, Текелијанум у Пешти, Српска саборна црква и Владичански двор у Темишвару, црква Светог Спиридона и палате српских породица у Трсту, Саборна црква и палата Башић у Загребу, и много других.

Српски устанци почетком XIX века у Београдском пашалуку, стварање државе и борба за њену независност и уједињење која је потом ус-

⁷ Ја сам на другом месту изнео низ разлога који, по моме мишљењу, разјашњавају високу спремност карловачких ђака. Међу њима сам, поред пространог подручја са којег су стизали даровити ђаци, особито истакао истоверност, истонародност и сталност наставника Карловачке гимназије. Наставници и ђаци били су јединствено тело према страним надзорним властима, које су са неугасивом пакошћу и многооком подозривошћу пратиле рад Карловачке гимназије. Она је имала свој спољашњи, наметнути јој, програм рада, али поред њега и нутрашњи, невидљив и моћан, који се морао крити све до 1918“ (РАДОЈЧИЋ 1951: XI–XII).

ледила – упоредо са националним и културним дешавањима код Срба у Аустрији – створили су темељ модерне културе која траје и данас. Језичка и културна револуција Вука Стефановића Караџића битно је одредила наш културни развој, истовремено га демократизујући и секуларизујући. Узео је народни језик за основицу књижевног језика, написао је прву граматику, саставио речник, превео *Нови завјет*. Након реформе азбуке и правописа (усвајајући фонетско начело „једно слово, један глас“), српска ћирилица је постала једно од најсавршенијих писама на свету. Сакупљајући и спасавајући од заборава народну књижевност, он ју је канонизовао и учинио славном широм Европе. Његове збирке народних песама и приповедака јесу антологијске књиге сјајне народне књижевности, али су и прве књиге српске књижевности од романтизма до данас. Иако је у први мах нагло прекинуо са средњовековним наслеђем и кренуо од завичајног источнохерцеговачког дијалекта ијекавског изговора, вуковски језик је у српском народу извршио снажну обједињујућу улогу схватањем да њиме говоре „Срби сви и свуда“, тј. сви штокавци ма које вере били и ма где живели. Исту улогу имала је и народна књижевност, посебно епске народне песме. Вук Караџић је дао драгоцен допринос и историји, етнологији и антропологији. Иако се од самих почетака његовог рада до данас постављају заострена питања о природи његовог деловања, која не треба заобилазити (улога Јернеја Копитара и сврха његовог покровитељства, однос према српскословенском језику и турцизмима, смисао Бечког договора и друга), може се рећи да се по ширини замаха и доприносу српској култури Вук Караџић готово приближио Светоме Сави.

Упоредо са државом, стваране су културне институције и култура. Још током Првог српског устанка основана је, захваљујући Доситеју Обрадовићу, устаничком и првом српском министру просвете, Велика школа у Београду (1808), чију ће традицију наставити Лицеј у Крагујевцу (1938), Велика школа у Београду (1963) и Универзитет у Београду (1905), најзначајнија научна, образовна и културна институција српског народа. Захваљујући Јовану Стерији Поповићу основани су Друштво српске словесности (1841, данас Српска академија наука и уметности) и Народни музеј (1844). Са задатком да шири књижевност, културу и општу просвећеност у српском народу, захваљујући Стојану Новаковићу и Јовану Јовановићу Змају настаје Српска књижевна задруга (1892). Развија се и позоришни живот: оснивају се Српско народно позориште у Новом Саду (1861) и Народно позориште у Београду (1868). Од барока и просветитељства, нова српска уметност кроз исте стилске формације и периоде/правце као и европска (барок, просветитељство, романтизам, реализам, модерна/симболизам, авангарда, савремена уметност) које ће

дати изузетно значајне ствараоце. У књижевности их је можда било највише, међу којима су најистакнутији: Петар Петровић Његош, Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Јаков Игњатовић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Борисав Станковић, Јован Дучић, Милан Ракић, Иво Андрић, Милош Црњански, Растко Петровић, Станислав Винавер, Васко Попа, Десанка Максимовић, Стеван Раичковић, Скендер Куленовић, Добрица Ћосић, Владан Десница, Меша Селимовић, Борислав Пекић, Милорад Павић, Иван В. Лалић, Светлана Велмар-Јанковић. Најзначајније признање српској књижевности дошло је додељивањем Нобелове награде Иви Андрићу (1961). Међу сликарима битан допринос српској култури су дали: Урош Предић, Ђорђе Крстић, Паја Јовановић, Надежда Петровић, Сава Шумановић, Мића Поповић, Владимир Величковић, Љуба Поповић. А међу музичарима: Корнелије Станковић, Стеван Стојановић Мокрањец (који је у своје дело укључио нашу фолклорну и црквену музичку традицију и, истовремено, поставио га на врло модерне основе), Јосиф Маринковић, Марко Тајчевић, Стеван Христић, Љубица Марић. Урбанизација земље и богаћење грађанске класе доводи до развоја архитектуре и деловања читавог низа значајних архитеката, као што су Константин Јовановић, Александар Бугарски, Јован Илкић, Јелисавета Начић, Александар Дероко, Никола Несторовић, Драгиша Брашован, Михајло Митровић, Никола Добровић, Божидар Петровић.

Крајем XIX века у Србији долази до снажног развоја науке, а допринос наших научника видљив је и у светским оквирима: Никола Тесла (научник, проналазач у области физике, електротехнике и радиотехнике), Михајло Пупин (научник, проналазач у области телеграфије и електротехнике), Јован Цвијић (географ, антропогеограф), Јосиф Панчић (ботаничар), Милутин Миланковић (математичар, астроном), Михаило Петровић Алас (математичар), Слободан Јовановић (правник и историчар). Наука и укупност деловања наших најзначајнијих научника (сви су они били истакнути популаризатори науке, просветитељи и национални радници) дала је посебан замањ српској култури на размеђи векова.⁸

⁸ „Шта спаја највеће српске научнике, оне који су славу постигли у Америци, Николу Теслу и Михајла Пупина, и оне који су се уздигли у Србији, Михаила Петровића и Милутина Миланковића; а шта их истовремено раздваја од других великих научника у свету? Све њих одликује да им оно велико што су постигли у науци није довољно, већ да у њима живи тежња да своју истину и књижевно саопште, да своје идеје и резултате појасне лепим речима и јасним сликама. Сва четворица то и чине показујући велики књижевни дар, тако редак не само међу научницима, који говори о њиховом трагању за стваралачком целином, духовним кругом неподељеног искуства које се једнако добро сналази са бројевима као и са речима. Такво призивање целине стваралачког чина можда је оно што танано разликује српску науку, било да се она збива у Америци или Србији, од научних трагања утонувих у емпиризам света појава у коме гасне сјај целине“ (ПЕТРОВИЋ 2008: 9–10)

Током XX века, поред већ постојећих, настају и развијају се нове уметности, посебно филм и радио-телевизијско стваралаштво (радио и филмске драме, серије, путописи, научне и образовне емисије). Први српски филм јесте *Живот и дело Бесмртног Војда Карађорђа* (1911, у режији Чича Илије Станојевића); међутим филм посебан развој доживљава у другој половини прошлога века, када настаје више изузетних остварења, а међу режисерима се издвајају: Александар Петровић, Пуриша Ђорђевић, Живојин Павловић, Душан Макавејев, Слободан Шијан, Горан Марковић, Емир Кустурица (најуспешнији српски филмски стваралац, добитник многих међународних награда).

Српску историју XX века обележила су три велика рата у којима је наш народ тешко пострадао (са губицима који се процењују на два и по милиона људи), национално уједињење, стварање и распад југословенске државе, југословенска и комунистичка идеологија. На почетку XXI века српски народ се нашао готово у истој ситуацији као пре више од једног века: раздвојен у више држава, са старим недоумицама и новом неизвесношћу. Сузили су се и основни простори српске културе: ван њих су сада остали не само Сент Андреја, Темишвар, Трст, него и Мостар, Сарајево, Загреб, Осиек, Цетиње.⁹

Српска култура је у прошлости веку, као и током целе своје историје, имала више ограничавајућих него подстицајних услова. Захваљујући својој виталности, подстицајној традицији, отворености за нове изражајне могућности и изузетним ствараоцима превладала је искушења и дала значајна остварења у свим областима. Универзална по својим домашацима, најбоља дела српске културе никада нису кидала стваралачку везу са традицијом у којој су настала. Култура и културне вредности највредније су што је српски народ до сада створио у својој историји. Као мало шта друго, она је битни чинилац српског идентитета и свести о националном јединству.¹⁰

⁹ „Довршетак XX века српски народ дочекује са страховитом мучнином и зебњом, а ли и са неугаслим надама. У том веку Срби су остварили велики цивилизацијски успон, али и доживели темељну кризу сопственог културног идентитета.: постигли су обједињавање сопственог животног простора, али и ушли у процесе сумњиве политичке интеграције и истрпели суром растрој националног корпуса; суочили се са изазовима демократског покрета, али још више подносили тоталитаристички дрил, који је повремено био израженији, повремено суспрегнутији, али је испунио велики део овога века; открили окрутности социјалног и класног раслојавања, али и обнављали свест о могућој контроли таквих друштвених процеса“ (НЕГРИШОРАЦ 2000: 15)

¹⁰ Одбрану историје можемо ефикасно обавити, а да ипак не напустимо проблемски хоризонт времена у којем живимо. [...] У таквом хоризонту указује се историчност и култура као значајан, незаобилазан сегмент човековог постојања и опстанка. Судбина народа постаће видљива управо ту. – Ветрови дувају, ваља имати корена“ (НЕГРИШОРАЦ 2000: 15).

Цитирана литература

- БАТАКОВИЋ 2000: *Нова историја српског народа*. Група аутора, приредио Душан Т. Батаковић. Београд : Наш дом – [Lausanne] : L’Aged’Homme
- ДЕРЕТИЋ 2001: Јован Деретић, *Културна историја Срба*. Београд : Филолошки факултет – Крагујевац : Нова светлост
- ЂУРИЋ 1963: Војислав Ј. Ђурић, *Сопоћани*, Београд: Српска књижевна задруга, ИП „Просвета“
- НЕГРИШОРАЦ 2000: Иван Негришорац „Српска култура пред изазовима новог доба“, Београд. *Књижевне новине*, 1-15. 12.
- ОБОЛЕНСКИ 1991: Димитрије Оболенски, *Шест византијских портрета*, Београд: Српска књижевна задруга;
- ОСТРОГОРСКИ 1983: Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд: ИП „Просвета“
- ПЕТРОВИЋ 2008: Александар Петровић, „О космичким и историјским сеобама“. У: Милутин Миланковић, *Кроз васиону и векове / Кроз царство науке*, Изабрана дела 4, Београд: завод за уџбенике, 7–19.
- РАДОЈЧИЋ 1951: Никола Радојчић, „Предговор“. У књизи: Коста Петровић, *Историја Српске православне велики гимназије карловачке*, Нови Сад: Матица српске
- РАДОЈЧИЋ 1966: Светозар Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд: Нолит;
- ЋИРКОВИЋ 2004: Сима М. Ћирковић, *Срби међу европским народима*, Београд: Equilibrium

Aleksandar T. Jovanović

DURATION, RANGES, IDENTITY
- About the Serbian Culture and Its Development –

Taking into consideration the significance of culture for the formation of the identity and the survival of a nation, the paper evaluates the beginnings and the development of the Serbian culture from the perspective of three basic influences: the Slavo-Serbian, Serbo-Byzantine and the modern/urban one. The paper simultaneously considers the social and historical processes involved in identity and culture formation, all with the emphasis on the unity of its cultural space and the consciousness our most influential historical figures had about it. The actions of unique individuals such as St. Sava, Vuk Karadžić, Ivo Andrić, etc. are presented in this paper in the context of the general cultural development. By finding the cross-section between certain general viewpoints

in various texts and the more concrete ones in relevant studies, the paper aims to underline the complexity and diversity of the Serbian culture.

Key words: Serbian culture, Slavo-Serbian culture, Serbo-Byzantine culture, the baroque, Serbian urban culture, cultural institutions, the Serbian cultural space, identity.